राजकोषातकी शीता मधुरा कफवातला ।
पित्तघ्नी दीपनी श्वासज्वरकासकृमिप्रणुत्" ॥
अस्या व्यवहारो यत्र तद्यथा,—
"कोषातकीनां स्वरसेन नस्यं
तुम्ब्यास्तु वा पिप्पलिसंयुतेन ।
तैलेन वारिष्टभवेन कुर्य्या-
द्वचोपकुल्ये सह माक्षिकेण" ॥
इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे गलगण्डाद्यधिकारे ॥)
ज्योत्स्निका । झिङ्गा इति भाषा । ज्योत्स्नावती रात्रिः । इत्यमरभरतौ ॥ तालव्यमध्यापीयम् ॥

कोषाम्रं, क्ली, (कोषे आम्रफलमिव ।) फलविशेषः । केओड़ा इति भाषा । अस्य गुणाः । कफवायुनाशित्वम् । अग्निदीपनत्वम् । मलबद्धताकारित्वञ्च । इति राजवल्लभः ॥ (क्वचित् पुंलिङ्गोऽपि दृश्यते । यथा, भावप्रकाशे ।
"कोषाम्रः कुष्ठशोथास्रपित्तव्रणकफापहः ।
तत्फलं ग्राहि वातघ्नमम्लोष्णं गुरु पित्तलम् ।
पक्वन्तु दीपनं रुच्यं लघूष्णं कफवातहृत्" ॥)
तालव्यमध्यमपीदम् ॥

कोषी, स्त्री, (कुष् + अच् । गौरादित्वात् ङीष् ।) पादुका । इति शब्दरत्नावली ॥ शुङ्गा । इति तालव्यान्ते हेमचन्द्रः ॥ शस्येर शुँया इति भाषा ॥

कोषी, [न्] पुं, (कोषोऽस्त्यस्य इति इनिः ।) आम्रवृक्षः । इति शब्दमाला ॥

कोष्ठः, पुं, (कुष् ग निष्कर्षे + "उषिकुषिगतिभ्यस्थन्" । उणां । २ । ४ । इति थन् ।) कुसूलः । (यथा, महाभारते । २ । ५ । ६८ ।
"कच्चित् कोषश्च कोष्ठश्च वाहनं द्वारमायुधम् ।
आयश्च कृतकल्याणैस्तव भक्तैरनुष्ठितः" ॥)
गृहमध्यम् । (यथा, भागवते । ९ । १० । १७ ।
"सा वानरेन्द्रबलरुद्धविहारकोष्ठ-
श्रीद्वारगोपुरसदोभलभीविटङ्का ॥)
कुक्षिमध्यम् । यथा, वैद्यके ।
"स्थानान्यामाग्निपक्वानां मूत्रस्य रुधिरस्य च ।
हृदूण्डुकः फुष्फुषश्च कोष्ठ इत्यभिधीयते" ॥
"कोष्ठः पुनरुच्यते महास्रोतः शरीरमध्यं महानिम्नमामपक्वाशयश्चेति पर्य्यायशब्दैस्तन्त्रे सरोगमार्ग आभ्यन्तरः" ॥ "वीसर्पश्वयथुगुल्मार्शो विद्रध्यादयः कोष्ठमार्गानुसारिणो भवन्ति रोगाः" ॥ इति चरके सूत्रस्थाने ११ अध्याये ॥ कोष्ठाङ्गानि यथा,—
"सप्तचाधाराः रक्तस्यास्य क्रमात् परे ।
कफामपित्तपक्वानां वायोर्मूत्रस्य च स्मृताः ॥
गर्भाशयोऽष्टमः स्त्रीणां पित्तपक्वाशयान्तरे ।
कोष्ठाङ्गानि स्थितान्येषु हृदयं क्लोमफुष्फुषम्" ॥
इति च वाभटे शारीरस्थाने ३ अः ॥. पञ्चदश कोष्ठाङ्गानि तद्यथा, "नाभिश्च हृदयञ्च क्लोम च यकृच्च प्लीहा च वृक्कौ च वस्तिश्च पुरीषाधारश्चामाशयश्चेति पक्वाशयश्चोत्तरगुदञ्चाधरगुदञ्च क्षुद्रान्त्रञ्च स्थूलान्त्रञ्च वपावहनञ्चेति" । इति च चरके शारीरस्थाने ७ अध्याये ॥
उदरम् । यथा, भागवते । ६ । १८ । ५३ ।
"पतिं भार्य्योपतिष्ठेत ध्यायेत् कोष्ठगतञ्च तम्" ॥
नाभेरुपरिस्थितमणिपूरपद्मम् । यथा, तत्रैव । ४ । २३ । १४ ।
"संपीड्य पायुं पार्ष्णिभ्यां वायुमुत्सारयन् शनैः ।
नाभ्यां कोष्ठेष्ववस्थाप्य हृदुरःकण्ठशीर्षणि" ॥
प्राकारः । यथा, भागवते । ४ । २८ । ५६ ।
"पञ्चारामं नवद्वारमेकपालं त्रिकोष्ठकम् ।
षट्कुलं पञ्चविपणं पञ्चप्रकृति स्त्रीधवम्" ॥
अत्र टीका चूर्णी त्रिकोष्ठकं त्रिप्राकारमित्याह ॥ तन्त्रोक्तमन्त्रदीक्षाप्रकरणे अकथहादिचक्रचतुःपार्श्वस्थितरेखाचतुष्कयुतस्थानभेदः ॥) आत्मीये त्रि । इति मेदिनी ॥

कोष्णं, क्ली, (कु ईषत् उष्णम् । कोः कादेशः ।) ईषदुष्णम् । तत्पर्य्यायः । कवोष्णम् २ मन्दोष्णम् ३ कदुष्णम् ४ । तद्वति त्रि । इत्यमरः । १ । ४ । ३५ ॥ (यथा, रघौ । १ । ८४ ।
"भुवं कोष्णेन कुण्डोध्नी मेध्येनावभृथादपि ।
प्रस्रवेणाभिवर्षन्ती वत्सालोकप्रवर्त्तिना" ॥)

कोहलः, पुं, (कोहयति विस्मापयतीति । कुहत्क विस्मापने + बाहुलकात् कलच् । पृषोदरात् गुणः ।) मद्यभेदः । इति हेमचन्द्रः ॥
(अस्य गुणा यथा,—
"त्रिदोषो भेद्यवृष्यश्च कोहलो वदनप्रियः" ॥
इति सुश्रुते सूत्रस्थाने ४५ अध्याये ॥ * ॥ कौ पृथिव्यां पार्थिवकोलाहलेन सह हलति स्पर्द्धते पृषोदरात् ओत्वं ।) वाद्यभेदः । नाट्यशास्त्रप्रवक्ता मुनिविशेषः । इति मेदिनी ॥ (अयमेव सर्पसत्रे सदस्य आसीत् । यथा, महाभारते । १ । ५३ । ९ ।
"कोहलो देवशर्म्माच मौद्गल्यः समसौरभः" ॥)

कौकृत्यं, क्ली, (कुत्सितं अज्ञानजन्यं कृत्यं कार्य्यम् । तस्मात् भवमित्यण् ।) अनुतापः ॥ (स्वार्थे अण् ।) अयुक्तकरणम् । इति मेदिनी ॥

कौक्कुटिकः, पुं, (कुक्कुटवद्दम्भेन विहरति । यद्वा, कुक्कुटीं मायां कापट्यादिकं वा पादविक्षेपस्थानञ्च पश्यति इति । "संज्ञायां ललाटकुक्कुट्टौ पश्यति" । ४ । ४ । ४६ । इति ठक् ।) दाम्भिकः । अदूरेरितेक्षणः । कीटादिवधभीत्या संयतचक्षुः पादनिक्षेपदेशदर्शी भिक्षुः । इत्यमरभरतौ ॥ अदूरदर्शनशीलः । इति सारसुन्दरी ॥

कौक्कुटिकन्दलः, पुं, (कुक्कुटस्य वह्निस्फुलिङ्गस्यायं इति इञ् कौक्कुटिः । कौक्कुटिरिव कन्दलः कपालो यस्य । अस्याग्निस्फुलिङ्गवत् चक्षुष्मत्त्वात् भोगादौ च स्फुलिङ्गवत् चाकचिक्यत्वात्तथात्वम् ।) सर्पविशेषः । वोड़ासाप इति भाषा । तत्पर्य्यायः । भाण्डपुष्पः २ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कौक्षेयकः, पुं, (कुक्षौ कोषे तिष्ठति इति ढकञ् ।) खड्गः । इत्यमरः । २ । ८ । ८९ ॥

कौङ्कः, पुं, (कोङ्क + स्वार्थे अण् ।) देशविशेषः । इति शब्दरत्नावली ॥ कोकण इति ख्यातः ॥

कौङ्किणः, पुं, (कोङ्कण + स्वार्थे अण् । ततः पृषोदरादित्वात् इकारः ।) कोङ्कणदेशः ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

कौञ्चः, पुं, (क्रुञ्च एव स्वार्थे अण् । पृषोदरात् रलोपः ।) क्रौञ्चपर्व्वतः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

कौञ्जायनः, पुं, (कुञ्जस्य पुमपत्यम् । "गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फञ्" । ४ । १ । ९८ । इति फञ् ।) कुञ्जस्य पुत्त्रादिः । इति । व्याकरणम् ॥

कौञ्जायनी, स्त्री, (कुञ्जस्यापत्यं स्त्री । "गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फञ्" । ४ । १ । ९८ । इति फञ् । ततः स्त्रियां ङीष् ।) ब्राह्मणी । इति जटाधरः ॥ कुञ्जस्य स्त्र्यपत्यम् । इति मुग्धबोधम् ॥

कौञ्जायन्यः, पुं, ("गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च फञ्" । ४ । १ । ९८ । इति फञ् । ततः स्वार्थे ञ्य प्रत्ययः ।) कुञ्जस्य पुमपत्यम् । इति मुग्धबोधम् ॥

कौटः, पुं, (कुटे गिरौ भवः । "तत्र भवः" । ४ । ३ । ५३ । इत्यण् ।) कुटजवृक्षः । इति भावप्रकाशः ॥ (अस्य गुणादयः कुटजशब्दे दर्शनीयाः ॥ कूटे मायायां भवः अण् । कपटसाक्षी ॥ कूट्यां वशीकृतमायायां भव इत्यण् । स्वाधीनतन्त्रः ॥ इति व्युत्पत्तिलभ्योऽर्थः ॥)

कौटकिकः, त्रि, (कूटमेव इति स्वार्थे कन् । कूटकं मांसं पण्यमस्य इति ठञ् ।) मांसिकः । मांसविक्रेता । इति शब्दरत्नावली ॥

कौटजः, पुं, (कुटमेव कौटं स्वार्थे अण् । तत्र जायते इति । "अन्येभ्योऽपीति" । जनेर्डः ।) कुटजवृक्षः । इत्यमरटीकायां रायमुकुटः ॥ (अस्य गुणादयः कुटजशब्दे ज्ञेयाः ॥)

कौटतक्षः, पुं, (कौटः स्वाधीनः स चासौ तक्षा चेति कर्म्मधारयः । "ग्रामकौटाभ्याञ्च तक्ष्णः" । ५ । ४ । ९५ । इति टच् ।) स्वकर्म्मजीवी स्वगृहस्थितोऽनधीनस्तक्षा । इत्यमरः । २ । १० । ९ ॥ स्वाधीन छुतर इति भाषा ॥

कौटल्यः, पुं, (कुटः घटः तं लान्ति कुटला कुलधान्याः तेषामपत्यं कौटल्यः । गर्गादेर्यञ् ।) वात्स्यायनमुनिः । इति हेमचन्द्रः ॥

कौटसाक्षी, [न्] पुं, कूटमेव कौटं स्वार्थे अण् । तादृशः साक्षी ।) मिथ्यासाक्षी इति मिताक्षरा ॥

कौटिकः, त्रि, (कूटेन मृगादिबन्धनयन्त्रेण चरति । "चरति" । ४ । ४ । ८ । इति ठक् ।) मांसविक्रेता । कषाइ इति भाषा । तत्पर्य्यायः । वैतंसिकः २ मांसिकः ३ । इत्यमरः । २ । १० । १४ ॥

कौटिलिकः, पुं, (कुटिलिका व्याधानां गतिविशेषः कर्म्मारनिर्म्मितलोहास्त्रविशेषश्च । तया हरति मृगान् अङ्गारान् वा । "अण् कुटिलिकायाः" । ४ । ४ । १८ । इत्यण् ।) व्याधः । लौहकारः । इति केचित् ॥

कौटिल्यं, क्ली, (कुटिलस्य भावः इति ष्यञ् । चाणक्यमूलकम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ कुटिलता । यथा । "कौटिल्यं कचनिचये करचरणाधरतले रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयनयोर्वसति" ॥ इति काव्यप्रकाशः ॥

कौटुम्बिकः, पुं. (कुटुम्बे कुटुम्बभरणे प्रसृतः व्याप्त आसक्तो वा । कुटुम्ब + ठक् ।) कुटुम्बी । कुटुम्बविशिष्टः । कुटुम्बोऽस्यास्तीत्यर्थे ष्णिकप्रत्ययः । इति